

GERDEK SÖZÜ ÜZERİNE

On the Word gerdek

Murat ÖZŞAHİN*

Dil Araştırmaları, Bahar 2018/22: 169-173

Öz: Türk halk kültüründe doğum, düğün ve ölüm merasimleri süresince uygulanan pek çok gelenek bulunmaktadır. Bu geleneklerin kimisi günümüzde zamanın şartlarına uymasa da, adları Türkçenin söz varlığında yaşamaya devam etmektedir. Doğum, düğün ve ölüm kültürün bir parçası olduklarına göre bu merasimler esnasındaki uygulamalar da, genel olarak buldukları kültürün dili ile adlandırılır. Kültürel etkileşimlere bağlı olarak yeni kavramlar ve adlandırmalar da zaman içerisinde görülebilir. Elbette dinî değişimler de kültürün güçlü bir halkası olarak kültürel uygulamaların en canlı şekilde görüldüğü doğum, düğün ve ölüm merasimlerinde karşımıza çıkacaktır ve bu değişime bağlı olarak alıntı sözlerin de dile nüfuz ettiği görülecektir. Bir kültür bilgisini taşıyan *gerdek* sözü de bu bağlamda ele alınmıştır. Bu açıdan daha önceki araştırmacılar tarafından Türkçedeki Farsça alıntı bir söz olarak değerlendirilen *gerdek* sözünün kaynağı Farsça *gerd* sözüne bağlanmaktadır. Ancak kelimenin Farsça kaynaklı değil; Moğolca *ger* “çadır, ev” bilgisi üzerinden şekillendiği düşünüldüğünde *gerdek* sözünün kökenini Moğolca olmalıdır. Nitekim yeni bir ocak kurmakla doğrudan ilgisi olan evlilik kurumunun sembolik ifadesi bu sözde gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gerdek, evlenmek, alıntı, Farsça, Moğolca.

Abstract: There are many traditions in Turkish folk culture that are fulfilled during the birth, wedding and funeral ceremonies. Even though some of these traditions do not apply to today's conditions, their names still exist in Turkish vocabulary. As birth, wedding and death are considered as a part of culture, the applications during these ceremonies are generally named within the language of the culture that they belong. Depending on cultural interactions, new concepts and onomathesia may occur in time. Doubtlessly, during the birth, wedding and funeral ceremonies where cultural practices are very vivid, religious changes may be found to be a strong part of culture. And quoted names may take part in language depending on these religious changes. In this context, the word “gerdek” which carries cultural information is discussed in detail. The word *gerdek*, thought to be Farsi quote in Turkish language, is associated with Farsi word of *gerd* by former researchers. However, considering that this word did not originate from Persian language and but from Mongolian word *ger* meaning “tent, home”, the source of the word *gerdek* must be Mongolian. Thus, symbolic expression of marriage institution which has direct relevance with setting up a home, might be observed in this word.

Keywords: Gerdek, marriage, loanword, Persian, Mongolian.

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Afyon/ANKARA
mozsahin35@hotmail.com. Gönderim Tarihi 20.09.2017 / Kabul Tarihi: 14.04.2018

Kültürün canlı olarak yansıdığı uygulamalardan olan doğum, düğün ve ölüm uygulamaları zaman içerisinde kültürel etkileşimlerin ve dinî değişimlerin de katkısıyla farklılaşım ve dönüşüm geçirebilirler. Türk kültürünün İslam ile tanışması ve İslam ritüellerinin doğum, düğün ve ölüm törenlerinde karşımıza çıkması, İslam öncesi inancın yarattığı uygulamaları tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bu uygulamaların kimi zaman İslam'a uyarlandığı veya İslâm dışı uygulamalar olarak icra edildiği görülmektedir. Bu çalışmadaki amacımız, İslâm çerçevesinde Türk kültürüne dâhil olan ritüelleri ve sözleri incelemek değildir. Türk kültürü çerçevesinde evlilik kavramı ile ilgili olan *gerdek* sözünün kaynağını tespit edebilmektir.

TDK'nın Genel Ağ sitesinde yer alan Güncel Türkçe Sözlükte Farsça kaynaklı gösterilen *gerdek* “gelin ve damadın düğün gecesi baş başa kalmaları ve ilk kez birlikte olmaları” (www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi: 06.06.2017), diğer çağdaş Türk lehçelerinin söz varlıklarında yer almamaktadır.

Tarama Sözlüğünde *gerdeklik* ~ *girdeklik* “gelin evi, gelin odası” (TS 1957: 334) şeklinde kaydedilen sözün 16. yy. eserlerinden tanıklıkları verilmiştir.

Tietze ise *gerdek* ve *gerdeklik* madde başlarını verir ve “gelin ve güveyin düğün gecesi yalnız kaldıkları oda” (Tietze 2009: 133) şeklinde anlamını açıklar. Tietze, kelimenin Farsça kaynaklı olduğunu da not eder: < Fa. *girdek* “yuvarlak çadır”. Sözün yapısını ise *gird* “yuvarlak; çadır” + *-ak* küçültme eki (Tietze 2009: 133) şeklinde verir.

S. Sami ise Kâmûs-ı Türki'de Vefik Paşa'nın halk etimolojisi tarzında *ger-* fiiliyle ilişkilendirerek açıkladığı *gerdek* sözü ile ilgili etimolojisine yer verdikten sonra kelimenin Farsça *gerd* “çadır” sözüne daha yakın olduğunu ifade eder (Sami 1998: 1157).

Redhouse'nin sözlüğünde de verilen *gerdek* kelimesi, Farsça kaynaklı ve anlamı ise “çadır” olarak verilmiştir (Redhouse 2006: 1536).

F. Devellioğlu *girdek* “gerdek” (Devellioğlu 1999: 291) sözü Farsça kaynaklı gösterilmiştir.

Farsça kaynaklı gösterilen kelimenin Farsça sözlüklerde nasıl verildiğine de bakalım.

Farsçada *girdek* şekliyle verilen söz için *gird* sözünün ism-i tasgirdir diye kayıt düşülmüş ve *gird* sözü için de “büyük çadır, otağ” anlamı verilmiştir (Şükun 1996: 1654). Üzerindeki *+ek* eki ise küçültme eki olarak belirtilmiştir ve belirttiğimiz gibi ‘küçük çadır’ anlamında kullanıldığı düşünülmüştür.

Steingass'da da bu kelime kaydedilmiştir ve eserinde ‘çadır, otağ’ anlamıyla kullanılan *gird* sözüne bağlanmıştır. Steingass, *girdek* sözünü “küçük bir hanedan çadırı; büyük bir yuvarlak çadır; bir gelinin odası vb” (*bk.* Steingass 1998: 1080) anlamları ile vermiştir. Ancak dikkat çekici olan Farsça kökenli olduğu ifade edilen ve küçültme eki aldığı belirtilen bu sözün, ‘büyük bir yuvarlak çadır’ anlamıyla da kullanılıyor olmasıdır ve bütün yan anlamlara dikkat edildiğinde küçültme anlamı pek de yoğun görülmemektedir.

Tarihî Türk lehçelerinde *gerdek* sözüne Harezmi Türkçesinde rastlıyoruz. Mukkadimetü'l-Edeb'te *kerdek* (+*ge kir-*) “gerdek” (Yüce 2014: 139) sözünün

günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *kir-* ~ *gir-* fiili ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yüce, sözün ait olduğu kaynağa dair herhangi bir not düşmemiştir.

Doerfer'in *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen* "Çağdaş Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar Sözlük" (1965) adlı çalışmasında 1625. madde altında ele aldığı *gerdek* sözünün kaynağı ile ilgili kesin bir açıklama yapmadığını görüyoruz. Doerfer, kelimenin Farsçada Türkçe bir ödünç söz olduğunu kaydetmiştir ve Steingaas'ın kelimeyi yalnızca Farsça gösterdiğine değinir (Doerfer 1965: 589).

Elbette *gerdek* sözünü açıklamak için öncelikle evlenmek bilgisinin söz konusu dillerde hangi kavramlardan ortaya çıktığını da görmek lazım. Bugün Farsçada evlenmek bilgisi için Arapça kökenli *izdivâc* ازدواج sözü bulunmaktadır. Arapçada bu kelimenin dışında *te'hil* ve *tebeyyüt* sözlerinin de kullanıldığı görülüyor.

Türkçede evlenmek kelimesinin kökündeki bilgi açıkça görüldüğü üzere *ev* köküdür. *Ev* isminin üzerine fiil yapım ekinin getirilmesiyle *ev+le-*; ve daha sonra dönüşlülük ekinin de eklenmesiyle *evle-n-* biçiminin oluştuğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Türkiye Türkçesinde bu kavram erkek ve kadın tarafı için herhangi bir ayırım olmadan kullanılmaktadır. Ancak kimi lehçelerin söz varlıklarında erkek ve kadın için evlenmek kavramlarının farklı şekilde ifade edildiği anlaşılmaktadır¹:

Az. *evlen-*; Bşk. *öylen-*; Kzk. *üylen-*; Kırg. *üylön-*; Öz. *üylen-*; Tat. *üylen-*; Trkm. *öylen-*; Uyg. *öylen-* (KTLS 1991: 228) gibi lehçelerdeki bu şekiller genel itibarıyla erkeğin evlenmesine yöneliktir. Kadının evlenmesini ifade etmek için kullanılan kavram ise Bşk. *kiyevge sık-*; Kırg. *erge tiy-*; Öz. *turmuşka çık-*; Tat. *kiyivge çık-*; Trkm. *durmuşa çık-*; Uyg. *turmuşka çık-* yani birebir aktarımla "damada çıkmak / varmak / gitmek; hayata çıkmak" anlamlarındaki kalıp ifadelerdir. Bu da kültürle ilgili olarak şekillenmiştir. Ataerkil düzende erkek tarafının kurduğu düzene eşyaları ile yani çeyizi veya kalını ile gelen gelin, güveyinin hazırladığı ocağı yaşatacak kişidir. Bu durumda ataerkil düzenin kuralları işleyecek ve erkekten kendi ocağını kurması beklenecektir. Buna göre erkek 'ev'lenerek kendi ocağını sürdürecektir. Elbette göçer hayat tarzında bunun sembolü ise, aile olarak kendi özerkliğini ilan ettiği 'çadır'dır.

Nitekim Arapça kökenli *tebeyyüt* "evlenmek" sözünün de kökünde *beyt* "ev" sözü bulunur ve Arapça *tefe"ül* kalıbıyla bu kökten bir master şekli türetilmiştir.

Düşüncemize göre *gerdek* sözünün de kökünde 'ev, çadır' bilgisi bulunmaktadır; ancak bu yukarıda Farsça kökenli olduğu gösterilen *gird* kökünden türetilmemiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi *girdek* sözünün üzerindeki küçültme ekine bağlı olarak kelimenin yan anlamlarında da küçültme anlamını koruması gerekirdi. Fakat küçültme anlamını korumak bir yana "büyük bir yuvarlak çadır" (Steingass 1998: 1080) anlamına gelmesi de bu küçültmeye yönelik bir kuşku oluşturmaktadır. Farsça kökenli olduğu düşünülen *gird* sözünün anlamlarından biri de 'yuvarlak' (Bangı 1971: 114; Tietze 2009: 133) olarak verilmiştir ve bu anlama bağlı olarak pek çok türemiş şekli vardır (*krş. gird-âb, girde, girde-bâlin, girdgân, girdu vb.*).

Dîvânü Lugâti't-Türk'e baktığımızda 'ev' bilgisi temelinde şekillenen *kirdeş* "aynı evde iç içe oturan komşu" (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 721) sözü dikkatimizi çeker.

1 Kaşgarlı Mahmut'ta ilk olarak *evlenmek* fiiline rastlıyoruz: *evlen-* "bir evi mesken edinmek, kendini orada oturanlardan saymak; evlenmek" (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 651).

Şayet bu söz de, *gird* biçiminden ortaya çıktıysa; üzerindeki *+eş* ekini açıklamak güç olacaktır. Sözün *kir* ve ortaklık, birliklilik gösteren isimden isim yapan *+dAş* ekinden türediği konusunda şüphe yoktur. Burada ise *kir* sözünün ne anlama sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu sözün Moğolcada da karşımıza çıkan *ger* “yurt, çadır, keçe çadır; yerleşim yeri, ikametgâh, mesken; ev” (Lessing 2003: 603) sözünden başkası olmadığı anlaşılmaktadır. Moğolcada *ger+le-* “evlenmek, kadın almak” (Lessing 2003: 606) fiilinin de yine aynı kökten türediğini görüyoruz. Kök biçimiyle çağdaş Türk lehçeleri içinde yalnızca Çuvaş lehçesinde tespit ediyoruz: Çuv. *kil* “ev” (Fedetov 1996: 291).

Moğolcada isim yapımında sık kullanılan isimden fiil yapım eklerinden biri de aslında *+la* eki ile aynı kökten gelen *+dA* yapım ekidir (Poppe 1992: 83). Buna göre kelime sözlüklerde madde başı olarak yer alması da farazî olarak;

**ger+de-* > **gerde-* “evlenmek” şeklinde olmalıdır. Fiil şeklinin üzerine de yine Moğolcada da görülen *-k* fiilden isim yapımı / mastar eki gelmiştir. Böylelikle; *gerde-k* “evlenme, evlenmek” mastarı ortaya çıkmıştır. Yine sözün *gir-* fiili ile birlikte kalıplaşmış deyimleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim *gir-* fiilinin anlamı da sözün mekân, mesken bilgisine işaret etmektedir.

Özetle; bugün Türkiye Türkçesinde de kullanılan bu kelimenin kökeni Farsça olmamalıdır. Farsçaya Moğolca üzerinden taşınmış bir alıntı söz olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Doerfer’in bu sözün kaynağına şüphe ile yaklaşmasında haklı olduğu da bu şekilde anlaşılır. Demek oluyor ki *gerdek gecesi* kavramı “zifaf gecesi” anlamında olmadan çok daha önce ‘dügün gecesi; evlenme gecesi’ anlamına sahiptir.

Kısaltmalar

- Az. : Azerbaycan Türkçesi
 bk. : Bakınız
 Bşk. : Başkurt Türkçesi
 Fa. : Farsça
 Kırg. : Kırgız Türkçesi
 krş. : Karşılaştırınız
 Kzk. : Kazak Türkçesi
 Öz. : Özbek Türkçesi
 Tat. : Tatar Türkçesi
 Trkm. : Türkmen Türkçesi
 Uyg. : Uygur Türkçesi

Kaynakça

- BANGI, İ. (1971). *Farsça Dil Bilgisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
 DEVELLİOĞLU, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, İstanbul: Alfa Yayınları.
 ERCİLİSUN, A. B.; AKKOYUNLU, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti 'i-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 EYUBOĞLU, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
 FEDETOV, M. R. (1996), *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy İnstitut.

- (KTLS) *Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- LESSİNG, F. (2003). *Moğomca-Türkçe Sözlük I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNER, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- POPPE, N. (1992). *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çev. Günay Karaağaç, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- SAMİ, Ş. (1998), *Kamûs-I Türkî*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- STEINGASS, F. (1998). *A Comprehensive Persian English Dictionary*, Beirut: Typopress.
- ŞUKUN, Z. (1996). *Farsça-Türkçe Lûgat I-II-III*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- (TDK) www.tdk.gov.tr
- TIETZE, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Cilt 2*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- TOPARLI, R.; VURAL H.; KARAATLI, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (TS) *Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü* (1957). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YUDAHİN, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCE, N. (2014). *Mukkadimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.